

Nałęczów 18 VIII 2023r.

Dr hab. Barbara Giza, prof. UMCS

Instytut Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach

Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej

Strona | 1

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Ewy Żukowskiej – Ciecierskiej

pt.

Bydgoskość w twórczości Tadeusza Nowakowskiego

Przedmiotem rozprawy doktorskiej Pani Ewy Żukowskiej – Ciecierskiej jest twórczość Tadeusza Nowakowskiego w kontekście kategorii bydgoskości, która rozpatrywana jest jako swoisty konstrukt kulturowy. Wybór tematu (choć może powinien on być bardziej precyzyjny i informować, że będzie chodziło tylko o utwory liryczne i fabularne, a nie na przykład o twórczość Nowakowskiego z obszaru dziennikarstwa) i sposób jego ujęcia uważam za trafny i interesujący, i to z kilku powodów. Pierwszy odnosi się do kategorii regionalności i lokalności, których badawcza nośność jest w pracy doceniona, ale także z powodzeniem twórczo wykorzystana. Kategorie te, naukowo dobrze opracowane, choć nie każda z dyscyplin, które się nimi posługują, wypracowała ścisłą definicję w ramach własnego paradygmatu, oferują w przypadku badań kulturowych bardzo bogaty rezerwuar narzędziowy. Potencjał ten został w pracy Pani Żukowskiej – Ciecierskiej dostrzeżony i znakomicie zaaplikowany do rozważań nad twórczością Tadeusza Nowakowskiego. Powodem kolejnym jest decyzja o wyborze przedmiotu badań, jakim jest dorobek tego właśnie twórcy, będącego przecież jednym z ważniejszych przedstawicieli polskiej emigracji powojennej

w obszarze literatury i dziennikarstwa. Powodem trzecim jest podjęcie przekonującej próby zdefiniowania kategorii bydgoskości jako konstrukcji kulturowej, nie zamykającej się wszakże u Nowakowskiego ani w granicach topograficznych ani czasowych, a traktowanej jako „centrum wszechrzeczy”, Strona | 2 zasadniczy punkt odniesienia dla poczucia własnej tożsamości. Takie ujęcie pisarstwa Nowakowskiego otwiera interesujące perspektywy interpretacyjne, o czym z przekonaniem pisze Autorka: „Trzeba w tym miejscu podkreślić, że kolejne zwroty w nurcie przestrzennym, szczególnie w obrębie regionalizmu i geografii literackiej, poszerzając zakres rozważań spacjalnych, otwierają zupełnie obszary w badaniu twórczości Tadeusza Nowakowskiego, która z jednej strony wpisuje się w utrwalone ujęcie miejsca, ale z drugiej, patrząc na genezę utworów, a następnie na ich recepcję, widzimy, że implikują szerszą kategorię kulturową – definiowaną jako bydgoskość.”

Jest i czwarty powód, dla którego doceniam pracę Doktorantki – opracowanie to w udany sposób wpisuje się w bogatą przecież refleksję o losach pokolenia wojennego, którego przedstawiciele zajmujący się pracą literacką poświęcili często całe życie na zmaganie się ze swoją przeszłością, w której nierzadko emocjonalnie na zawsze pozostali i która stanowiła dla nich jedyny punkt odniesienia dla rozważań o chwili obecnej, opisywany często przecież także w ujęciu przestrzennym. Przykłady Jerzego Stefana Stawińskiego, Tadeusza Konwickiego czy Romana Bratnego są najbardziej oczywiste, choć można też wskazać wielu innych. U Nowakowskiego szczególnie istotne okazuje się doświadczenie emigracji w Niemczech, szczególnie tworzące pełne napięcie pole, na którym konstruuje on swoją autobiograficzną podróż. Twórca (rocznik 1917) trafił tam w wyniku wojennej zawieruchy, która na zawsze zmieniła losy jego i jego rodziny. Przez lata pozostawał emigrantem, ale po przemianach roku 1989 zdecydował się na powrót do Bydgoszczy, w której zamieszkał pod koniec życia i zmarł w 1996 roku.

Ta właśnie ostatnia kwestia jest jednocześnie przyczynkiem do wyrażenia pewnego niedosytu, jaki towarzyszył mi podczas lektury omawianej rozprawy. Tadeusz Nowakowski w swoim doświadczeniu pokoleniowym nie był przecież odosobniony, wręcz przeciwnie – w jego aktywności twórczej i działalności wyraźnie widoczny jest rys wspólnoty tego doświadczenia, które charakteryzował specyficzny rodzaj przywiązania do wartości, postaw, do własnej przeszłości, do świata dzieciństwa i młodości, który był uniwersum inicjalnym, ale jednocześnie minionym, zniszczonym pod gruzami wojennych zawieruch, możliwym do utrzymania jedynie w pamięci. Wyeksponowania tej właśnie kwestii, na pewno kluczowej dla zrozumienia podwalin konstrukcji bydgoskości w pisarstwie Nowakowskiego, nieco mi zabrakło. Autorka stawia raczej na podkreślenie wyjątkowości i niezwykłości, na indywidualizację postaci bohatera swojej rozprawy, nie dość wyraźnie zaznaczając fakt, iż był on członkiem i – pod wieloma względami może nawet typowym – przedstawicielem swojego pokolenia. Więcej: swoją aktywność kierował on przecież w znaczącej mierze dla podtrzymania więzi wspólnotowych (swoich rówieśników, emigrantów, Polonii), niewątpliwie czując się tej wspólnoty członkiem i pielęgnując przecież to poczucie. Rozwinięcia tej kwestii będą zatem ciekawa podczas obrony rozprawy.

Temu właśnie zamierzeniu, zbudowania i utrzymania przekonania o wyjątkowości, jednostkowości, a także może niepowtarzalności Tadeusza Nowakowskiego oraz jego pisarstwa, podporządkowana została struktura pracy. Rozdział pierwszy dotyczy pojęć teoretycznych, które będą służyły konstruowaniu (re-konstruowaniu) kategorii bydgoskości w pisarstwie Nowakowskiego. Centralnym pojęciem jest tutaj geopoetyka - „ujęcie badawcze, które we współczesnych teoriach miejsca i przestrzeni geograficznej w badaniach literackich akcentują aspekty kulturowe, doświadczeniowe, wyobrażeniowe i sprawcze, jest dobrym narzędziem do analizy twórczości

Tadeusza Nowakowskiego.” Rozdział drugi rozprawy, w przeciwieństwie do pierwszego opatrzony już tytułem (o brzemieniu „Ziemia wybrana – ziemia przeznaczona”), poświęcony zostaje szczegółowemu przedstawieniu biografii Tadeusza Nowakowskiego i pierwszych prób twórczych, których charakter wiąże Autorka z Bydgoszczą jako miejscem dorastania (bo nie urodzenia) i dojrzewania Nowakowskiego i z wpływami wychowania w rodzinie o tradycjach patriotycznych, intelektualnych oraz społecznikowskich, w której rolę najważniejszą odgrywał ojciec – wpływowy dziennikarz i działacz. Rozdział trzeci, zatytułowany „Tadeusz Nowakowski – pisarz topograficzny?”, zawiera rozważania o dynamice charakteru opisów topograficznych Bydgoszczy w prozie pisarza, zależnej od wielu zmiennych takich jak upływ czasu czy zmiana perspektyw poznawczych (dziecka, dojrzewającego gimnazjalisty, młodzieńca, emigranta podejmującego decyzję, gdzie dalej żyć, wreszcie emigranta z zakazem powrotu do ojczyzny i wracającego pod koniec życia schorowanego już pisarza, dziennikarza, współtwórcy Światowego Związku Bydgoszczan). W rozdziale tym zawarte są także rozważania o roli związku topografii z pamięcią w kształtowaniu kategorii bydgoskości w prozie Nowakowskiego. Następny rozdział pracy nosi tytuł „Granice, pogranicza, transgraniczność”. Autorka skupia się w nim na rozważaniach nad po- i transgranicznością Bydgoszczy. Rozdział piąty, ostatni, stanowi zamknięcie oraz podsumowanie poczynionych w pracy analiz poprzez próbę (od razu dodajmy, że bardzo udaną), określenia istoty bydgoskości jako konstrukt kulturowego. Jak trafnie określa Autorka rozprawy: „Bydgoskość oznacza więc rozumienie skomplikowanej struktury mieszkańców miasta, obejmującej różne elementy tożsamościowe takie, jak: identyfikacja narodowa, wyznanie, pochodzenie społecznie, ale i poglądy polityczne, dość złożone i zmieniające się w dobie radykalnych przemian, związanych nie tylko z zaborami, kształtowaniem granic nowego państwa czy kolejnymi powstaniem. Ponadto obejmuje również model życia, wyznaczanego przez przynależność do różnych organizacji, czy realizację

określonych wzorców kulturowych w codziennym życiu, a nawet w sposobie spędzania wolnego czasu.” Z racji historii miasta, „Bydgoskość będzie więc cechowała szczególna „sąsiedzkość”. To kategoria charakterystyczna zarówno dla miast pogranicznych, jak i ośrodków wielokulturowych. Nie należy jej jednak utożsamiać z homogenizacją społeczną, lecz właśnie z umiejętnością pokojowego współistnienia odrębności.” Cechy kategorii bydgoskości, sformułowane przez Panią Żukowską – Ciecierską, są rezultatem bardzo ciekawego, szczególnego rodzaju zamysłu, jakim było dostrzeżenie w twórczości Tadeusza Nowakowskiego bezpośrednich powiązań pomiędzy doświadczeniami własnego dzieciństwa i młodości z sytuacją tworzącej się na początku lat 20. ubiegłego stulecia II Rzeczypospolitej, ale przede wszystkim z budującym wtedy swoją tożsamość miastem, które przez lata znajdowało się w zaborze pruskim, a wróciło do Polski dopiero w 1920 roku i nosiło wyraźne znamiona niemieckiej przeszłości. Powiązania wątku inicjalnego osobistego z szerszym, związanym z własnym miejscem, które stanowi „centrum wszechrzeczy”, uważam za interesujące osiągnięcie badawcze Autorki rozprawy, która daje wyraz wysokim kompetencjom intelektualnym, ale także – co przebija w całej pracy – głębokiemu przywiązaniu do miasta, zrozumieniu i chęci docenienia, wyróżnienia jego specyfiki, może nawet nadania mu swoistej osobowości.

Praca napisana jest niewątpliwie z zaangażowaniem i starannością, świadczącymi o tym, że Autorka traktuje temat w kategoriach sprawy niemal osobistej, którą to postawę należy dostrzec i docenić. Tym właśnie podejściem tłumaczę także wspomnianą wyżej decyzję autorską o potraktowaniu twórczości Tadeusza Nowakowskiego w kategoriach nie tyle doświadczenia pokoleniowego, ile - indywidualnego, wyjątkowego. Była to jak rozumiem kwestia wynikająca z potrzeby zbudowania i silnego wyodrębnienia, a także maksymalnego wzmocnienia kategorii bydgoskości, której włączenie w obieg

naukowy nie ogranicza się przecież do oryginalnej propozycji badawczej, ale ma ambicje szersze i głębsze, sięgające na pewno rozważań o tożsamości współczesnej Bydgoszczy.

Tadeusz Nowakowski nie urodził się w Bydgoszczy. Mieszkał w niej od wczesnego dzieciństwa i wyjechał aby podjąć studia polonistyczne w Warszawie. Był zatem bydgoszczaninem z wyboru. Jednocześnie to polski twórca na emigracji w Niemczech, znany, ceniony i bardzo zasłużony, który w swoim piśmarstwie daje wyraz towarzyszącemu nieustannie i dojmującemu poczuciu tęsknoty za miastem wybranym jako „swoje”, opisywanym jako świat, którego pamięć pozwala trwać i dokonywać ważnych życiowych wyborów w pozycji przymusowego oddalenia (a także przecież długo bez nadziei na powrót). Kategoria bydgoskości w jego piśmarstwie jest konstruktem, który niewątpliwie domagał się rozpoznania – dobrze, że tego zadania podjęła się badaczka wysoce świadoma nie tylko konieczności uzupełnienia luki badawczej, ale także znaczenia istnienia i funkcjonowania kategorii bydgoskości w innych obiegach, odnoszących się w szerokim sensie do tożsamości miasta.

Pracę *Bydgoskość w twórczości Tadeusza Nowakowskiego* oceniam wysoko uznając, że spełnia ona wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę tym samym o dopuszczenie Pani Ewy Żukowskiej – Ciecierskiej do kolejnych etapów doktorskiego przewodu.